

הפעולות לבלימת התפשטות נגיף הקורונה ביישובים הערביים

א. האתגרים בגיוס הציבור למאבק במגפה

במשבר הקורונה חוותה החברה הערבית, כמו כל הקבוצות בישראל, מצב חירום מתמשך על רקע אפידמיולוגי בתנאים של חוסר ודאות. בפני המאמצים לגיוס הציבור הערבי להיענות להנחיות משרד הבריאות וגורמי האכיפה לבלימת התפשטות המגפה עמדו כמה אתגרים כבדי משקל, חלקם טבועים בחברה וחלקם תוצאה של אפליה והזנחה ממושכת מצד המדינה:

חוסר אמון כלפי הממשלה – בקרב הציבור הערבי התרחבו בעשור האחרון תחושות ניכור וחוסר אמון כלפי הממשלה בשל מדיניותה ובשל הצהרותיה כלפיו.⁶⁰ תחושות אלו השליכו על יחסו של הציבור לממשלה. היה חשש שתחושות אלה ישפיעו על מידת הקשב להנחיותיה בנוגע להתמודדות עם מגפת הקורונה. גם האפשרות לאפליה מצד המדינה במהלך המשבר, כמו בהענקת תקציבי סיוע נמוכים לרשויות המקומיות הערביות בהשוואה לאלה שניתנים לשאר הרשויות, עלולה הייתה להתקבל בהתמרמרות ובאי־ציות להנחיות משרד הבריאות.

היבטים חברתיים – החברה הערבית מתאפיינת ברמת חיים נמוכה בהשוואה לחברה היהודית, ועל כן עמדת המוצא שלה להתמודדות עם משבר הקורונה נמוכה יותר. יתר על כן, הצפיפות המאפיינת את היישובים הערביים והרכבם החברתי (משפחות גדולות, חמולות, שבטים), מקשים על האנשים לשמור מרחק ולהימנע ממגע פיזי עם אחרים. הדיור בצוותא של משפחות הופך אותן לקבוצת סיכון. מרכזי קניות משפחתיים ושבטיים, בתי קפה או בתי נרגילות, חתונות⁶¹ ומסיבות חברתיות מסורתיות מרובות משתתפים הם מוקדי התקהלות. זאת ועוד, ברוב היישובים יש "מועדון יום לקשיש", מסגרת יום־יומית המיועדת לזקנים עצמאיים. באי המועדון שוהים בו יחד ללא הגנה ובידוד. במציאות הזאת החברה הערבית חשופה יותר מכלל הציבור להדבקה ולתחלואה.

היבטים דתיים ותרבותיים – כ-85 אחוזים מכלל הציבור הערבי הם מוסלמים. רבים מהם נוהגים להשתתף בתפילות יום שישי בצהריים, וחלקם – כולל אנשים בקבוצת סיכון בגיל 65 ויותר – אף מגיעים לתפילות המתקיימות במשך היום בימי חול. גם בקרב העדות הנוצריות רבים משתתפים, בעיקר מבוגרים, בטקסים דתיים בכנסיות, בעיקר בימי ראשון. חגים ומועדים דתיים מוסלמיים (למשל חודש הרמדאן, עיד אל-פיטר, עיד אל-אדחא) וכן נוצריים (דוגמת חג המולד וששת השבועות הקודמים לחג הפסחא) מתאפיינים, לרוב, בתנועה ערה במרחב הציבורי, בתפילות המוניות בבתי התפילה, בביקורים משפחתיים ובארוחות בהשתתפות רבים. **לכך נוסף את ההתייחסות המרכזית שמעניקים הערבים, ככלל, לאירועים משפחתיים, כגון חתונות ולחילופין לוויית, המתבטאת בנוכחות משתתפים רבים באירוע. זה הרקע לשיעור הגבוה של ההתקהלויות במגזר הערבי ובעיקר בחתונות, הנתפסות, במציאות של מגבלות ושל ריחוק פיזי או חברתי, אסורות ומסוכנות, בשל תרומתן הניכרת להידבקות בנגיף. שירותי רפואה** – הציבור הערבי ממעט להשתמש בשירותים רפואיים מקוונים, ובחלק מהיישובים הערביים חסרות מרפאות, בוודאי בשיעורם בהשוואה ליישובים יהודיים. נצרת היא היישוב הערבי היחיד עם בתי חולים. עקב כך נפוצה תופעה של ביקור ממשי בחדרי המיון בבתי החולים, המגבירה את העומס בהם ואת החשיפה למחלות. שירותי מגן דוד אדום בחברה הערבית מצויים בחסר ניכר.

פערי השפה – חלק לא מבוטל באוכלוסייה הערבית, בעיקר מבוגרים, אינו שולט בשפה העברית ואינו חשוף למידע מקוון, מה שמקשה על קליטת מידע והנחיות שאינם בערבית.

הבדואים בנגב – האתגרים המפורטים לעיל מועצמים מאוד בקרב הבדואים בדרום הארץ. היישובים הבדואים בדרום, בעיקר הלא-מוכרים, סובלים מהעדר תשתיות מים וחשמל. המודעות לנזקי הקורונה ולחשיבות השמירה על כללי היגיינה נמוכה יחסית. בכפרים הבדואים הלא-מוכרים אין גישה לתשתית אינטרנט ולמחשבים בבתי הספר ובבתים, מה שמקשה את השגת המידע, ומונע גם אפשרות ללמידה מרחוק ולבידור עבור הילדים שנשארים בבית. במחקר שסקר סטודנטים וסטודנטיות מהחברה הבדואית בנגב נמצא שרק למחצית מהם היה מחשב ללמידה. רובם נתקלו בקשיים בלמידה מרחוק, בין היתר, משום שביישוב מגוריהם יש קליטה סלולרית רק מדי פעם או אין כלל, ויותר ממחציתם אמרו שיש סיכוי בינוני או גבוה שינשרו מהלימודים בעקבות המעבר ללמידה מרחוק.⁶²

תושבי מזרח ירושלים – האתגרים בגיוס הציבור הערבי למאבק במגפה קיימים גם בקרב תושבי מזרח ירושלים הערבים. יתרה מכך, כ-120 אלף תושבים בשכונות שמחוץ לגדר ההפרדה (בדגש על שכונות שועפט, ראס ח'מיס וכפר עקב), אינם זוכים לטיפול ממשי מצד ישראל או מצד הרשות הפלסטינית. בתי החולים והמוסדות

הרפואיים שבמזרח ירושלים חסרים ציוד רפואי בסיסי ואמצעים מספיקים, כגון מכונות הנשמה, לטיפול בחולי קורונה. כמה מן המאושפזים הם פלסטינים מהגדה המערבית או מרצועת עזה, ויש חשש מעומס רב ומהגעה לאי־ספיקה.

ב. ההתמודדות עם משבר הקורונה בגל הראשון

האתגרים המתוארים לעיל, בהם בעיית שליטה בשפה העברית, הקשו בתחילת המשבר על יישום הנחיות משרד הבריאות בנוגע להתמודדות עם מגפת הקורונה. עקב כך נוצר רושם בקרב אנשי משרד הבריאות כאילו החברה הערבית לא הפנימה את חומרת האירוע, ואינה מתייחסת בכובד ראש להנחיות, ועל כן אינה מיישמת אותן כראוי. הנחיות משרד הבריאות החלו להתפרסם בשפה הערבית באיחור רב, ולכן נוצרו פערים ניכרים ברמת המידע ובהיקף המידע הפרטני שהגיע לציבור הערבי. הצטרפות הציבור הערבי למאמצי בלימתה של המגפה החלה עם השבתת מערכת החינוך במחצית מרץ 2020. עם הפצת המידע הנדרש בערבית והנגשתו הרחבה לציבור צומצמו פערים, וגברה המודעות בקרב הציבור הערבי לנדרש ממנו, לרבות מניעת התקהלויות, צמצום המתפללים במסגדים וביטול תפילות יום השישי. המנהיגות הדתית והמועצה האסלאמית לפסקי הלכה מילאו בכך תפקיד חשוב. נוסף לכך, רופאים ואנשי צוות רפואי ערבים, וכן ארגוני חברה אזרחית, נרתמו להגברת המודעות בקהילה. גם התקשורת דוברת הערבית (ערוצי טלוויזיה ותחנות רדיו) החלה לשדר תשדירים המעודדים שמירה על כללי היגיינה והישראות בבית. מנגד, מרבית הרשויות המקומיות הערביות, כולל יישובי הבדואים בדרום, לא היו ערוכות לתפקד במציאות של מצב חירום מתמשך. הציבור הערבי ציית, ככלל, להנחיות משרד הבריאות, לאחר שהורחבה ההסברה בשפה הערבית. מנהיגי החברה האזרחית ופעיליה, אנשי דת וצוותים רפואיים נרתמו לקריאה לתושבים לקיים את ההוראות ולהימנע מתפילה משותפת, לאסור אירועים רבי משתתפים ולהימנע מפתיחת עסקים לא חיוניים. כך נאכפה ביעילות ובגיבוי האימאמים ההחלטה של מועצת ההלכה המוסלמית הארצית שלא לקיים את תפילות יום השישי במסגדים, וכובדה החלטת ועדת המעקב העליונה לא לקיים את האירועים ההמוניים לציון יום האדמה (ב־30 במרץ 2020).

בד בבד, בעקבות ביקורת ציבורית על מדיניות הבדיקות ופעילות נמרצת של ארגוני החברה האזרחית,⁶³ מנהיגים ואנשי מקצוע ערבים, שהזהירו מפני העדר נתוני אמת של היקף התחלואה ביישובים הערביים, החל משרד הבריאות בנקיטת צעדים מעשיים, בהם אלה:⁶⁴

- תוגברו מסיבית פעולות הסברה, כולל התקשרות עם חברות שעוסקות בתחום בתוך החברה הערבית.
- נערכו התייעצויות תכופות עם נציגי ציבור ערביים במעגלים לא רשמיים.

- הועבר מידע שוטף לציבור בנוגע למצב התחלואה, בליווי הסברה למניעת הידבקות.
- הופעלו בהדרגה עמדות בדיקה ניידות לגילוי הקורונה, ומערך הבדיקות הותאם גם לאנשים שאינם מתניידים ברכבים.
- הוחל בהעברת חולים בקורונה למלוניות.
- הוקם דסק חברה ערבית במרכז השליטה הלאומי בתל השומר.

פעילויות משרד הבריאות ויתר רשויות המדינה ביישובים הערביים לבלימת התפשטות המגפה התקיימו בתיאום ברמה הארצית והמקומית בין משרדי הממשלה, מד"א, משטרת ישראל ופיקוד העורף, לבין המנהיגות הערבית הארצית וראשי הרשויות המקומיות. משרד הבריאות, מד"א וקופות החולים פתחו מתחמי בדיקה ביישובים ערביים; משטרת ישראל סייעה באכיפת הנחיות משרד הבריאות, לרבות מילוי צווי הבידוד והגבלת הכניסה והיציאה ביישובים שבהם הוכרז עוצר; פיקוד העורף חילק ערכות היגיינה ועלונים הסברה; הגיש סיוע הומניטרי לנזקקים ומארגן מזון וכמו כן נערך לסייע למד"א בנייד ובפנימי חולים במקרה של הטלת סגר. פורטל החירום הלאומי הונגש בשפה הערבית.

משרד הפנים סייע לוועד ראשי הרשויות להקים חדר מצב בשפרעם, וזה עקב באופן שוטף אחר נתוני התחלואה ביישובים הערביים. חדר מצב דומה הוקם באבו תלול, והוא שירת את יישובי הבדואים בנגב. איימן סייף מונה לעמוד בראש מנהלת הקורונה במשרד הפנים לטיפול במשבר בחברה הערבית, והוא פועל בתיאום עם חדר המצב בשפרעם ועם מרכז השליטה הלאומי למאבק בקורונה בתל השומר. משרד הפנים הקדים להעניק לרשויות המקומיות מענקי איזון ופיתוח כדי שיוכלו לשמור על הרציפות התפקודית שלהן במשבר, ולהמשיך לספק לתושבים שירותים חיוניים. הבדיקות חשפו התפרצויות נקודתיות של המגפה ביישובים ערביים באזור הגליל והמשולש. במחצית אפריל נרשמה, לראשונה, עלייה בתחלואה בקורונה בקרב הציבור הערבי בישראל. כך למשל נרשמה עלייה בולטת בדיר אל-אסד (עם 18 חולים ל-10,000 תושבים), בג'סר אל-זרקא (24), בדבוריה (24), בפקיעין (13), באום אל-פחם ובדיר חנא (9). נתונים אלה הוסברו גם על רקע העלייה בהיקף הבדיקות בחברה הערבית, והם שימשו נורית אזהרה וחייבו נקיטת בידוד קהילתי, כפי שנעשה בחלק המקרים לקראת חודש רמדאן.

החברה הערבית פעלה במשבר בצורה מתואמת, **בקולקטיב** המורכב מנציגי המנהיגות הארצית, ההנהגה הפוליטית, ראשי הרשויות המקומיות וארגוני חברה אזרחית. נקבע ועד חירום לאומי הפועל מתוך חדר מצב בשפרעם, עוקב אחר נתוני התחלואה ביישובים הערביים, מקיים שיתוף-פעולה עם משרדי הממשלה ונותן גיבוי מלא לפעילות כוחות הביטחון ביישובים. חשוב להדגיש כי מגמה זו של שיתוף פעולה חיובי עם השלטונות

בישראל היא נחלתם של הרוב הגדול מקרב המנהיגים הערבים. קולם של המסתייגים, אם היו כאלה, לא נשמע.

ועד ראשי הרשויות הערביות הפנה דרישה לשר הבריאות לשלב נציג ערבי בתהליכי קבלת ההחלטות בהתמודדות עם המגפה. ועדת המעקב העליונה הקימה ועדת חירום ארצית לתיאום הפעילות ביישובים הערביים. התנועה האסלאמית הדרומית הקימה ועדת חירום ארצית ומרכזי חירום לפניית הציבור. אלה פעלו, בין היתר, להנגשת מידע בערבית ברשתות החברתיות, וחלקם פתחו מרכזים לייעוץ לבעלי עסקים קטנים ולסיוע פסיכולוגי, משפטי ורפואי, וכן לאספקת מזון למשפחות נזקקות.

חודש רמדאן (24 באפריל עד 23 במאי 2020) מתאפיין בדרך כלל בתנועה ערה בשווקים, בחנויות ובכבישים, משעות היום ועד שעות הלילה המאוחרות. כמו כן, בתפילות המוניות במסגדים מדי לילה (תפילות "תראוויח"), בביקורים משפחתיים ובארוחות הפסקת צום יומיות ("אפטאר") בהשתתפות רבים. כל אלה היו לאתגר מיוחד בימי הקורונה. המועצה האסלאמית לפסקי הלכה פרסמה לקראת החודש פסק הלכה ("פתווה") הקורא לתושבים להקפיד על הישארות בבתיים במשך כל החודש. גם דמויות ומוסדות בעולם הערבי הנחשבים לאוטוריטות מבחינת ההנהגה הדתית והציבור המוסלמי בארץ (מוסד אל-אזהר במצרים, משרד הדתות הירדני והמופתי של הרשות הפלסטינית), כבר פסקו שאין לקיים תפילות "תראוויח" במסגדים השנה. החשש מפני מקרים של הפרת איסור ההתקהלויות בחודש הרמדאן התבדה. גם עיד אל-פיטר שחל בתום הרמדאן אופיין בקשב גבוה של הציבור להנחיות משרד הבריאות ובהיקף תחלואה נמוך. בסיכום שערך משרד הבריאות נקבע שהגל הראשון של המגפה הסתיים עם כמות נמוכה מאוד של חולים בחברה הערבית – כ-1,200 בכל הארץ.⁶⁵ נראה אם כן, שבגל הראשון באו לידי ביטוי אותם מרכיבי חוסן הקיימים בחברה הערבית שתרמו לתוצאה חיובית בהתמודדות עם המגפה. אלה כללו את בני מעמד הביניים החדש ובהם, בין היתר, אלפי רופאים ואלפי עובדים בצוותים הרפואיים, פעילים בארגונים של חברה אזרחית ובעמותות צדקה וצעירים שעושים שנת שירות בתוך קהילותיהם. כל אלה הם "הון חברתי" (social capital) של החברה הערבית, שהיא ברובה מוחלשת מבחינה חברתית וכלכלית, והם נרתמו להדריך אותה ולסייע לה בעמידה במשבר.

לעומת זאת, העלייה בתחלואה בחברה הערבית בגל השני ותופעת התנוודתיות שהתפתחה בחודשים שלאחר מכן הוכיחו שלחברה הערבית ולרשויות המקומיות אין מרכיבי חוסן איתנים דיים מבחינה כלכלית וחברתית שיכולים לאפשר להם להמשיך לתפקד ברמה סבירה במצב של משבר מתמשך. חוץ מתחושת אופוריה שפקדה את החברה, כאילו המשבר חלף, וחוסר האמון כלפי החלטות הממשלה בקביעת ההגבלות

במשבר, מה שהשפיע על התנהגות הציבור הערבי הייתה המצוקה הכלכלית שאליה נקלע, שאילצה רבים לצאת לעבודה ולפתוח חנויות ועסקים גם בניגוד להנחיות.

ג. ההתמודדות עם משבר הקורונה בגל השני

העלייה בתחלואה

עם תחילת הגל השני של המגפה, מראשית יוני 2020, הסתמנה עלייה חדה בתחלואה בכל הארץ. המצוקה הכלכלית שנגרמה בעטיו של הגל הראשון הקשתה על הציבור להמשיך להקפיד על ההנחיות ולהימנע מללכת לעבודה. שררה תחושת אופוריה שהמשבר חלף, וניכרה התרופפות בהיענות להוראות משרד הבריאות בקרב כלל הציבור. ניכר היה שהציבור הערבי, שנפגע ממשבר הקורונה בעיקר בפן הכלכלי, היה מודאג פחות ממצבו הבריאותי,⁶⁶ וכך התממש החשש מהתפשטות המחלה בחברה הערבית הסובלת מתחלואה כרונית.

העלייה החדה בתחלואה ביישובים הערביים נבעה בעיקר מתופעת החתונות ההמוניות, מאירועים משפחתיים רבי משתתפים וכן מפעילות הומה במרכזי קניות גדולים ביישובים הערביים, שהם מוקדי משיכה מסחריים ליהודים ולערבים כאחד. במקרים אלה לא נשמרו כנדרש כללי הריחוק החברתי והוראות עטיית מסכות במרחבים הציבוריים בניגוד להנחיות משרד הבריאות.

בתנאים אלה עלתה רמת התחלואה בחברה הערבית (כולל בתוך יישובים מעורבים), והגיעה במחצית יולי 2020 ל-2,500 חולים מאומתים פעילים, ל-1,746 מחלימים ול-22 נפטרים.⁶⁷ נכון לסוף אוגוסט 2020 התפשטה הקורונה ביישובים ערביים בצורה נרחבת. פרופ' רוני גמזו, פרויקטור הקורונה, מסר ב-25 באוגוסט 2020 שבחברה הערבית "מתקרבים ל-28 אחוזים מהתחלואה בישראל" (בעוד שהערבים הם כ-21 אחוזים מאוכלוסיית ישראל). הוא הצביע על אירועים המוניים, בעיקר חתונות, כגורם להיקף ההדבקה.⁶⁸ לפי ועד החירום הערבי, שמרכז את נתוני התחלואה ברשויות הערביות, שיעור חולי הקורונה הפעילים בחברה הערבית עלה בתחילת חודש ספטמבר על 6,500, לא כולל מזרח ירושלים ויישובים מעורבים. לפי הנתונים, שיעור המתים התקרב ל-80 בעוד בגל הראשון פחות מעשרה מתים נדבקו בקורונה בחברה הערבית.⁶⁹ ב-5 בספטמבר 2020 אמר פרופ' גמזו ש-750 ערבים בקירוב מאובחנים חיוביים לקורונה מדי יום, ובתוך כחודש ימים עלולים למות עשרות חולי קורונה בציבור הערבי.⁷⁰

בעקבות התפתחויות אלה שב והופעל חדר המצב בשפרעם באמצעות 'ועד החירום הלאומי', ואיימן סייף מונה לממונה על המאבק במגפה בחברה הערבית. הוגבר קצב ביצוע בדיקות לגילוי נדבקים ביישובים הערביים במתחמי דרייב-אין, והוחל בהסברה ובעידוד אנשים לצאת למלוניות לבידוד כדי לקטוע את שרשראות ההדבקה.

החברה הערבית והנהגתה המקומית והארצית הודו בפומבי באחריותם לעלייה בתחלואה, והבינו אל נכון את חומרת המצב ואת החשש מאובדן שליטה, שעליהם התריעו הפרופ' רוני גמזו ואיימן סייף. מנהיגי ציבור ערביים, רופאים ואנשי דת, נרתמו לקרוא לתושבים להפסיק לקיים חתונות המוניות ואירועים רבי משתתפים אחרים, ולשתף פעולה עם רשויות המדינה ועם כוחות הביטחון בשמירה על ההנחיות למניעת התפשטות המחלה. כמו כן, הם עודדו את התושבים להגיע למתחמי בדיקות הקורונה, ולהקפיד על בידוד בבתיים או להתפנות למלונות.⁷¹ בכפר קאסם, למשל, הוחלט לסגור את הכניסות לעיר משעות הערב עד האשמורת האחרונה של הבוקר כדי להימנע מהתפשטות הנגיף. שוטרים מתחנת המשטרה המקומית הקימו מחסומים בכניסה לעיר, בדקו את הנהגים והנוסעים במכוניות, ומבקרים ללא מטרה דחופה התבקשו להימנע מכניסה לעיר.⁷²

ההחלטות בשליש הראשון של חודש ספטמבר 2020 בעניין הטלת סגר או עוצר לילי מקומי על שורה של יישובים "אדומים",⁷³ התקבלו בציבור הערבי ובהנהגתו בביקורת ובחוסר אמון. רבים מראשי הרשויות המקומיות, ובהם יו"ר ועד ראשי הרשויות וראש המועצה המקומית ערערה, עו"ד מודר יונס, וראש עיריית אום אל-פאחם ד"ר סמיר מחאמיד, אומנם קיבלו בהבנה את ההחלטה לנוכח מצב התחלואה, אך גם הזהירו מפני הרס היישובים מבחינה כלכלית עקב הסגר. לעומתם, היו אחרים כגון ראש העיר נצרת עלי סלאם, שערערו על ההחלטה לצרף את עירם לרשימת הערים האדומות בנימוק שהיא קיצונית ושגויה, בהתחשב במיעוט חולים בעירם, וכי הסגר יפגע קשות במצבם הכלכלי של התושבים.⁷⁴ רבים מראשי הרשויות הבהירו שברשותם פקחים מעטים בלבד, ובלי סיוע מהמשטרה יהיו הסגר או העוצר בלתי אפקטיביים. לדעתם, פקח מקומי לא יכול להיכנס לחצר בית ולפזר חתונה, ועל כן יותר מהסברה יש צורך באכיפה אפקטיבית בעזרת המשטרה.

בעלי חנויות ומסעדות ביישובים הערביים אמרו שהם רואים בסגר ענישה קולקטיבית, ובמקום סגר יש לקבוע רף ענישה גבוה לאלה שאינם שומרים על הנחיות משרד הבריאות.⁷⁵ התושבים ובעלי אולמות האירועים דרשו לאפשר קיום שמחות וחתונות באולמות עם שיעור מוזמנים על-פי גודל האולם ומתוך ציות להנחיות משרד הבריאות, ותבעו מהרשויות המקומיות לקיים פיקוח וביקורת במקום. הם הביעו תמיכה אם סגירת האולמות במשך כחודשיים לא צמצמה את התחלואה, האם פתיחתם כן עשויה לצמצם את מקרי ההידבקות. נטען עוד, שגם הטלת קנסות (בסך 5,000 ₪) אינה מרתיעה, שכן הקנס הפך להיות חלק מהוצאות החתונה.⁷⁶ כמו כן, עלתה דרישה לפתוח מחדש את בתי הספר בנימוק שבימי חופשת הקיץ אירעו מקרים רבים יותר של הידבקות במחלה. לדרישה זו נוסף ההסבר שהיכולת לקיים למידה מרחוק מוגבלת מאוד בשל היעדר משאבים ותשתיות מתאימות.⁷⁷

הביקורת על הטלת סגר התייחסה גם לכך שבמשך שעות היום מתקיימת שגרת פעילות במקומות הומי אדם כמו במסעדות, בבתי קפה ובסניפי דואר, ולא ברור ההבדל מבחינה זו בין שעות היום לשעות הלילה.⁷⁸ מהיבט אחר נטען כי הטלת סגר רק על חלק מהיישובים היא סוג של אות קלון על תושבים שעובדים או לומדים מחוץ ליישובים, ואלה יחשבו מצורעים בעיני רבים בשל מקום מגוריהם.⁷⁹ עם הטלת הסגר הלילי הוחל בקיום אירועי שמחה באולמות בשעות שלפני תחילת הסגר וכן בתוך בתים עם מוזמנים רבים.

התסכול ניכר בקרב הציבור הערבי והנהגתו המקומית והפוליטית בגלל היעדר נציגות מטעמם בפורומים לקביעת סטטוס מצב התחלואה ביישובים ולהטלת מגבלות על הציבור. ראשי מועצות מקומיות התלוננו על חוסר ההשפעה של הנציגות הערבית בכנסת לעומת השפעתם של נציגי החברה החרדית. הם העידו על החלטות המשתנות שוב ושוב בשל לחץ פוליטי, בעוד לחברה הערבית אין נציגות שיכולה להשפיע על מקבלי ההחלטות.⁸⁰ איימן סייף הבהיר שאם יוחלט להטיל סגר או עוצר על כל הערים והיישובים האדומים הערביים, הוא ישקול להתפטר.⁸¹

התנודות בתחלואה

מתחילת ספטמבר (לפני הטלת הסגר השני) ועד מחצית אוקטובר 2020 (תום הסגר השני) נרשמה ירידה ניכרת בהיקף התחלואה בחברה הערבית, ונרשם הישג בקטיעת שרשראות ההדבקה.⁸² לפי נתוני ממונה הקורונה בחברה הערבית איימן סייף, בשבוע הראשון של אוקטובר רק 13 אחוזים מהחולים החדשים היו מהחברה הערבית, פחות משיעורם של הערבים באוכלוסייה, וב-9.6 אחוזים מהבדיקות התוצאות היו חיוביות לקורונה – שיעור שהוא נמוך מ-11.8 אחוזים באוכלוסייה הכללית.⁸³ נתוני ועד החירום בחברה הערבית, המשקלל נתונים מכל היישובים הערביים (חוץ מהערים המעורבות וממזרח ירושלים), אישרו את הירידה במספר הערים והיישובים הערביים שהיו מוגדרים "אדומים" מ-32 לארבעה בתוך חודש וחצי – ירידה של 87 אחוזים. נראה, שמספר מקרי המוות והחולים קשה ביישובים הערביים, שגדל באופן ניכר לעומת הגל הראשון, הביא את הציבור להתייחסות רצינית לאזהרות על חומרת המגפה ולשמירה קפדנית יותר על הכללים להימנעות מהדבקה. ראשי הרשויות המקומיות מילאו תפקיד מכריע בצמצום התחלואה. הם הקימו בתוך הרשויות צוותים מקצועיים באמצעות תכנית הסיוע "בני חיל" שהובילו פיקוד העורף בשיתוף משרד הביטחון, משרד הרווחה והרשויות. מטרת התכנית היא לספק למשפחות סיוע ומעטפת של מזון, ייעוץ רפואי, עזרה בשמירה על הנחיות הבידוד, הוצאה למלוניות ומתן סיוע ייעודי.⁸⁴ צוותים אלה, שהוכשרו על ידי פיקוד העורף, פעלו מתוך מרכז שליטה ברשות המקומית, בשיתוף פעולה עם פיקוד העורף, עם מטה הקורונה והמשטרה ועם נציגי

התושבים. חברי הצוותים ("נאמני קורונה") סייעו לחולי קורונה מאומתים ויצרו מעטפת קהילתית עבורם ועבור משפחותיהם. הם התקשרו מדי יום לחולים, תחקרו אותם על המגעים שלהם בטרם אומתו כחולי קורונה לצורך קטיעה מהירה של שרשרת ההדבקה, העבירו להם הנחיות לכניסה לבידוד, בדקו את צורכיהם ודאגו לחלוקת מזון וחבילות סיוע.⁸⁵

ראשי הרשויות וחברי המועצות, האימאמים, הרופאים ואישי ציבור אחרים, נתנו דוגמה אישית ופרסמו התחייבויות פומביות להישמע להנחיות ולא להשתתף באירועים המוניים, כגון חתונות והלוויות, אף אם מדובר בקרובי משפחותיהם. כמו כן שימשו דוגמה בהקפדה על עטיית מסכות ועל ריחוק חברתי. נראה שהציבור הערבי, שגילה חוסר אמון כלפי הממשלה ונטה שלא להיענות להגבלות שהטילה, גילה אמון ברשויות המקומיות ונשמע להוראותיהן.

במהלך הסגר הכללי נסגרו המסגדים, ובהוראת האימאמים וראשי הרשויות נמנעו תפילות המוניות. האימאמים ראו בכך חובה אסלאמית מקודשת לשמירה על חי אדם, ובכך מנעו הדבקה במסגדים.

בד בבד עם הירידה בתחלואה, זוהתה בתחילת אוקטובר 2020 ירידה של כ-50 אחוזים במספר בדיקות הקורונה ביישובים הערביים בהשוואה לחודש אוגוסט. על-פי נתוני משרד הבריאות וועד החירום, במחצית אוגוסט נבדקו בשבוע 53 אלף איש ביישובים הערביים, ואילו בשבועיים האחרונים של חודש ספטמבר פחת מספר הבדיקות ל-31 אלף ואחר כך ל-21 אלף.⁸⁶ גם בתחנות הבדיקה של מד"א ופיקוד העורף ביישובים הערביים נמסר על צמצום בהגעת אנשים לתחנות לבדיקה. אימון סייף מסר שב-18-20 בספטמבר הוקמו 12 תחנות בדיקה ביישובים ערביים ונעשו 12 אלף בדיקות בשבוע, לעומת 20 תחנות בדיקה שהוקמו בתחילת אוקטובר, אך מספר הבדיקות לא עלה על 5,000.

אימון סייף ואנשי רפואה ערבים (בהם מנהל בית החולים האנגלי בנצרת, פרופ' פהד חכים, וד"ר מוחמד חטיב, מומחה לבריאות הציבור) הזהירו מפני שאננות. אנשי הרפואה הבהירו ששיעור ההידבקות בחברה הערבית עדיין גבוה, בעיקר בקרב משפחות, וכי יש להיזהר בהערכות שלפיהן יש ירידה של ממש בתחלואה.⁸⁷ סייף הביע חשש מפני הסרה מוקדמת מדי של מגבלות הסגר, העלולה לגרום להתרופפות בציות להנחיות. עם הסרת הסגר הכללי במחצית אוקטובר התאמתו החששות כאשר זוהתה שוב מגמת עלייה בתחלואה בקורונה בחברה הערבית.⁸⁸ הגורמים העיקריים לכך היו אי-הקפדה על הנחיות הבידוד, חידוש החתונות והמוניות, ביקורים בשטחי הרשות הפלסטינית וכן ריבוי מקרי הדבקה בקרב אזרחים ערבים שחזרו מטורקיה. משרד הבריאות, פרויקטור הקורונה פרופ' רוני גמזו, הממונה מטעמו בחברה הערבית אימון סייף, המנהיגות הפוליטית וראשי הרשויות המקומיות, נרתמו למסע הסברה שמטרתו

לבלום את התחלואה החוזרת. הם הפנו קריאה מפורשת לכל מי שמתכנן חתונה לדחות אותה או לקיים אותה בחוגים המצומצמים ביותר, ולהימנע מהתקהלויות ואירועים גדולים.

ד. התמודדות מזרח ירושלים עם משבר הקורונה בשני הגלים

הגל הראשון של הקורונה במזרח ירושלים התאפיין בהתעשתות מהירה מהמשבר ומהקשיים שאפיינו אותו. ניכרו הפנמה של התושבים את הנחיות משרד הבריאות והקפדה עליהם, וכן ציות לגורמי האכיפה. מנגנוני העירייה וארגוני החברה האזרחית נרתמו אף הם והתגייסו למיגור הנגיף. לעומת זאת, הגל השני התאפיין בהתרופפות ניכרת של ההקפדה על ההנחיות ובעלייה מתמשכת בתחלואה. ההתרופפות באה לידי ביטוי במהלך חג הקורבן ובשורה של אירועים המוניים וחתונות שהתקיימו כמעט בכל שכונות מזרח העיר. הקפיצה בשיעורי התחלואה הגיעה בימים מסוימים ביולי-אוגוסט לממוצע של כ-40 אחוזים נבדקים שנמצאו חיוביים לנגיף מכלל הנבדקים בשכונות שבמזרח העיר.

העירייה ערכה מאמצי הסברה כדי להביא לידיעת הציבור את הסכנה שבהתפרצות מתרחבת וכוללת של הנגיף. היא נעזרה ב"יחידת המאבק נגד הקורונה" (وحدة مكافحة كورونا القدس). יחידה זו מורכבת מכמה רופאים ירושלמים ומכמה דמויות מרכזיות בשכונות המזרחיות, בהם אנשי תקשורת ופעילים ופעילות חברתיים. היחידה מקיימת קמפיין תקשורתי רחב, והחברים בה מופיעים בתקשורת הכתובה, ברשתות החברתיות וגם בראיונות בטלוויזיה וברדיו. היחידה פעלה גם בגל הראשון, אבל נראה שבגל השני השפעתה רבה יותר. המלצותיה על הטיפול בנתונים האפידמיולוגיים בעיר הופכים למשמעותיים יותר גם בעיני העירייה והציבור. תושבים רבים ממזרח העיר נעזרים בנתונים אלה בשל האמינות הרבה שהם מייחסים להם. גם עיריית ירושלים וגורמי אכיפה ופיקוח מתייחסים בכובד ראש להמלצותיה של היחידה.

על-פי דוח שפרסמה היחידה בתחילת אוקטובר, בחודש ספטמבר, בעיצומו של הגל השני, תועדו המספרים הגבוהים ביותר של הידבקות ושל מקרי מוות מאז פרוץ המגפה בתחילת חודש מרץ – 4,101 מקרי הידבקות, 39 נפטרים (מתוך 66 נפטרים בעיר מראשית המגפה, דהיינו 59 אחוזים מכלל הנפטרים). על-פי הדוח, שיעור ההידבקות של תושבי מזרח ירושלים לעומת כלל האוכלוסייה בעיר היה בעיצומו של גל זה גבוה מאוד. מבין 36,168 הנדבקים בעיר מאז תחילת המגפה ועד תחילת אוקטובר, 9,870 הם משכונות מזרח העיר (כ-27.2 אחוזים). ד"ר אל-רואידי, מנהל מרכז מקדסי, טען ששכיחות המגפה במזרח ירושלים הוכפלה ב-500 אחוזים מתחילת חודש יוני. הוא ייחס את התופעה להיעדר סיוע עירוני לשכונות המזרח ירושלמיות, שלטענתו אינן נמצאות בראש סדר העדיפויות של העירייה.

מן המחצית הראשונה של אוקטובר 2020 הסתמן שינוי חיובי המפיג במידה מסוימת את החששות מפני קיפוח והזנחה של הרשויות ושל גורמי האכיפה למיניהם: מורגשים צמצום בהיקף התחלואה ותחושות של הרגעה וביטחון נוכח השיפור הרב בטיפול ובשירות הניתנים לתושבים. מזרח העיר עבר ממצב "אדום" למצב "כתום", "צהוב" ו"ירוק" בתוך פרק זמן קצר. ברקע לכך הפקת לקחים מהירה ושיתופי פעולה של גופי אכיפה מוניציפליים ושל גורמי חברה אזרחית ששילבו ידיים ופעלו לאיתור אלה שבאו במגע עם חולים, בודדו את החולים ואת מי ששהו במחיצתם, טיפלו בהם, נסכו תחושה של ביטחון, והוכיחו שממד השוויוניות בטיפול מתקיים גם במזרח העיר.⁸⁹ מרכז השליטה שמוביל פיקוד העורף, מפעיל מערכת מיומנת של תיאום בין כל הגורמים הנוגעים בדבר: העירייה, בתי החולים, משרד הבריאות, משרד החינוך, עמותות וגופי חברה אזרחית משני חלקי העיר. המרכז הפועל מתוך מטה העירייה, מפעיל מערך מודיעיני המתבסס על הרשתות החברתיות, ובאמצעותן מאתר פעילויות העלולות לחולל הדבקה. בין היתר מופעל מערך גדול של עובדים ומתנדבים העוקבים אחר כל חולה ומשפחתו ואחר כל פעילות שיש בה כדי לגרום להרחבת התחלואה, וברוב המקרים מצליחים למנוע אותה בעוד מועד. הם עוקבים אחר חתונות מתוכננות; פונים לבעלי השמחה ומונעים את קיומן; מאתרים לוויית מתוכננות ופועלים לצמצם את כמות המשתתפים בעוד מועד; עוקבים אחר חולים ומספקים את צורכיהם; מפעילים צוותי סיוע לבתי החולים; ומסייעים לבני משפחות חלשות הנזקקות לסיוע.

תיאום זה והתוצאות המיידיות שהביא עימו, שינו במידה רבה את יחס התושבים כלפי הרשויות. ראש העיר מדבר במונחים של תפנית, מצביע על ציות של התושבים במזרח העיר להנחיות ועל נכונותם לשתף פעולה עם מאמצי מרכז השליטה, ורואה בזה סימן לתפנית אפשרית במערכת היחסים עם תושבי מזרח העיר. אחד הביטויים לתפנית אפשרית זו הוא שיתוף הפעולה של המנהיגים הדתיים במזרח העיר. הם הסכימו לסגור את מסגד אל-אקצא וציפו להסכמה הדדית של הממסד הדתי לצד היהודי למניעת עליית יהודים להר הבית, ומשלא נענו דיללו את שיעור הנכנסים למסגד והקפידו על ריחוק בין המתפללים. בשכונות אחרות נסגרו המסגדים, והתפילות התקיימו מחוץ למסגד.

החלק החשוב בפעילות מרכז השליטה היה רכישת האמון של התושבים. הדבר נעשה בדרך של הידברות ופנייה ישירה אל כל מי שמתכנן פעילות העלולה להגביר את ממדי התחלואה. החתונות והלוויות אותרו כמוקדים מרכזיים של התקהלויות המהווים פוטנציאל הדבקה גדול ומסוכן. המרכז פנה אל בעלי האולמות ואל בעלי השמחה, הסביר את חומרת הסכנה שהתקהלות כזאת עלולה ליצור, והביא לצמצום ניכר של החתונות. זאת, לאחר ניסיונות להתעלם מהנחיות אלה. פעולה דומה ננקטה בעניין הלוויות, וזו הביאה לצמצום המשתתפים בהן ולריחוק ביניהם. גם התורים

המצטברים בדואר בימי חלוקת כספי הביטוח הלאומי צומצמו ונוהלו באורח יעיל יותר כשהתברר שהם מוקד תחלואה.

חסמים עיקריים

עם זאת, אין בהצלחת מרכז השליטה כדי להתגבר על חסמים רבים שעודם קיימים בתקשורת שבין תושבי מזרח העיר לבין הרשויות, כמו גם על פערים רבים אחרים שבין מזרח העיר למערבה, שהמגפה הבליטה באורח ניכר. מדובר על חסמים הנובעים מחוסר אמון, מחרדה כלכלית, מאכיפה בלתי שוויונית במזרח העיר לעומת מערבה ועוד. כל אלו הבליטו בתקופת מגפת הקורונה גורמים אחדים שהשפיעו באורח שלילי על ממדי ההדבקה, ויכולים לשוב ולהשפיע באותה מידה אם תיפגע שוב התקשורת החיובית המתהווה עתה בין הרשויות לתושבי מזרח העיר. בין היתר, ראויים לציון בהקשר זה הגורמים האלה:

- **פערי השפה** – חלק מהתושבים, בעיקר מבוגרים, אינם שולטים בשפה העברית ואינם חשופים למידע מקוון, דבר המקשה את קליטת המידע וההנחיות שאינם בשפה הערבית.
- **חוסר ציות** – לחוגים רחבים במזרח העיר אין אמון בממסד הישראלי, והם מטילים ספק בנתונים שמפרסם משרד הבריאות בנוגע לנדבקים, ולכן ההיענות להנחיותיו איננה גבוהה. חוסר האמון, הניזון גם מקיומן של ההפגנות ההמוניות במערב העיר, מגביר את החשש שמא הסגר מיועד רק לתושבי מזרח ירושלים.
- **בושה** – חולים שנדבקו בקורונה עדיין מתביישים לדווח על מחלתם, חרדים מן התדמית השלילית שתדבק בהם ובבני משפחותיהם, חוששים מלהדביק אחרים, מסתגרים בבתיהם ויש קושי לאתרם. השיח המתנהל בין נציגי מרכז השליטה לבין התושבים מפוגג אומנם את ממדי הבושה, אך לא ממגר את הבעיה.
- **השלמה** – הקורונה הפכה מאיום חדש ומפתיע לשגרה. בציבור יש עדיין מי שמאמינים שהאיום איננו כה נורא, וכי אפשר לחיות בצילו. עם זאת, הביטחון מתערער ככל שהדיווחים על שיעור המתים והנדבקים במזרח העיר, בישראל ובשטחי הרשות עולה.
- **חוסר תיאום בין משרד הבריאות לקופות החולים** – חולים רבים שאותרו כנשאי הנגיף נדרשו על ידי רופאים בקופות החולים השונות להישאר בבידוד. כמה מהם אינם מופיעים ברישומי משרד הבריאות ואינם זוכים למעקב או לפיקוח של המשרד ושל המשטרה כנדרש על-פי כללי הסגר. השיפור שחל בתחום זה ניכר, אך טרם נפתרה כל הבעיה.
- **צפיפות ותנאי תברואה ירודים** – אלה מקשים מאוד על התושבים את השהייה הממושכת בבית כמתחייב מהנחיות משרד הבריאות. המצב החברתי-כלכלי הקשה ותופעות רבות של מתח בתוך המשפחה מקשים אף הם שהייה זו. הפתיחה המחודשת

(אחרי הסגר הראשון) גרמה לחזרת ההתקהלויות במוקדים שעלולים לגרום להתפשטות המחלה.

- **החשש מפני סגירת הכניסות לעיר** – בקרב התושבים עולה מדי פעם שמועה שלפיה בכוונת ישראל להטיל סגר בצפונה של העיר, כדי למנוע כניסה של נדבקים אפשריים ממרחב רמאללה ומשאר שטחי הרשות הפלסטינית אל מזרח העיר. השמועה גורמת לרבים לשוב אל בתיהם במזרח העיר, בעיקר כדי לא לאבד את מעמדם כתושבי העיר.

מצב מוסדות הרפואה במזרח העיר

בתי החולים והמוסדות הרפואיים שבמזרח ירושלים סובלים מיכולת מוגבלת בהשוואה למוסדות הרפואיים הגדולים שבמערב העיר. הם נהנים אומנם מסיוע, תמיכה והדרכה של רופאים המגיעים מבתי החולים שבמערב העיר, אך עדיין חסרים ציוד בסיסי ואמצעים מספיקים לטיפול בחולי קורונה. ישראל העבירה תמיכה כספית לרשות מוסדות אלה, אך ראשיהם עדיין מדווחים על מחסור במכונות הנשמה ובציוד רפואי. בתי חולים אלה מעניקים שירותי רפואה גם לתושבי הרשות הפלסטינית, וחלק מן המאושפזים הם פלסטינים מהגדה המערבית או מרצועת עזה. יש חשש מעומס רב ומהגעה לאי־ספיקה, חרף זאת נפתחה לאחרונה מחלקת קורונה במזרח העיר.

הבעיה של כפר עקב והשכונות מעבר לגדר

השיפור שהביא עימו מרכז השליטה לא הגיע עדיין לשכונות שמעבר לגדר ההפרדה. הצמצום המסתמן בהיקף התחלואה במזרח העיר טרם בא לידי ביטוי בשכונות אלה. הן עדיין צבועות בצבע "כתום" במדרג הרמזור של משרד הבריאות, והאכיפה שם אינה נעשית בתדירות ובעקביות.

כפר עקב ממשיך להיות מוקד הדבקה שאיננו מפוקח. תושבי המקום אינם מצייתים משום שהורגלו למצב קבוע של היעדר פיקוח בכל תחומי החיים, לרבות בתחום התברואה. בגל הראשון של המגפה התקיימה, בהסכמה בלתי כתובה עם ישראל, נוכחות מסוימת של גורמי הביטחון של הרשות הפלסטינית, שאכפו את ההנחיות בעניין הקורונה, סגרו חנויות, והעירו למי שלא הקפידו על עטיית מסכה. אולם חיכוכים שהיו במהלך הגל הראשון בינם לבין התושבים וההתערבות שנדרשה מצד ישראל הסיגו את גורמי הביטחון של הרשות מן השכונה. גם הפסקת התיאום הביטחוני עם ישראל תרמה לכך. לפיכך, מאז רוב התושבים מתנהלים באורח חופשי, אינם עוטים מסכות, אינם מקפידים על ריחוק חברתי וממשיכים לקיים אירועים המוניים. נדבקי קורונה ללא תסמינים ממשיכים להסתובב בציבור, עם

מסכה או בלעדיה, וחולים מאובחנים עורכים קניות, מבקרים במסגד ופוגשים חברים. פרנסי הכפר נואשו מהיעדר הפיקוח והאכיפה.

ההפרה החמורה יותר בגל השני הייתה של אירועי החתונות שהמשיכו להתקיים בשכונה עם יותר מ-500 משתתפים. רובן הן של תושבי מזרח העיר שניצלו את אי-האכיפה בכפר עקב כדי לקיים את אירועיהם שם, ולאחר מכן שבו לשכונותיהם והגבירו את ממדי ההדבקה. תופעה זו צומצמה בשבועות האחרונים נוכח פעילות השכנוע שערך מרכז השליטה בקרב בעלי שמחות במזרח העיר, ואלו נענו לבסוף וויתרו על עריכתן בשכונות שמחוץ לגדר.

יש גורמים נוספים התורמים לתחלואה בכפר, בהם סגירת בתי הספר. למעשה מאז חודש מרץ בתי הספר בכפר סגורים, וכל 18 אלף התלמידים נמצאים בבתים או ברחובות. אלה אינם חשים במחלה, אף אם נדבקו בה, ועלולים להעביר את הנגיף לאחרים בלי להיות מודעים לכך.

סוגיה קשה נוספת היא היציאה למקום העבודה. מדי יום יוצאים כ-30 אלף מתושבי כפר עקב לעבוד במערב ירושלים, וכ-10 אלף נוספים יוצאים לעבוד באזור רמאללה. כמות החולים הפעילים גבוהה בהרבה מהמספרים הרשמיים משום שבהיעדר משילות ומערכת אכיפה מתפקדת, חולים רבים כלל אינם מדווחים. בפועל אין פיקוח ממשי במחסומים על היוצאים לעבודה, ולכן הסכנה להפצת המחלה גוברת. מליחה זגייר, חוקרת ממכון ירושלים למחקרי מדיניות, שגדלה בכפר עקב, מציינת את הצפיפות ואת העדר האכיפה כגורמים עיקריים להמשך התחלואה. העובדה שלא התאפשר למנגנוני הרשות הפלסטינית להמשיך לפעול בכפר כמו בראשית הגל הראשון, מותירה אותו כשטח הפקר שאיש איננו נותן את דעתו למתרחש בו. מכאן גם העוינות הרבה, לטענת זגייר, שמתגלה כל אימת שנכנס נציג של הרשויות הישראליות לתוך הכפר.